

І. В. Юдіна

Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України

I. V. Yudina

State Scientific Research Forensic Centre, MIA of Ukraine

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ДОКУМЕНТІВ ЗІ ЗМІНЕНИМ ПЕРВИННИМ ЗМІСТОМ

THE ACTUAL ASPECTS OF FORENSIC EXAMINATION OF THE DOCUMENTS WITH CHANGED ORIGINAL CONTENT

Розкрито традиційні та інші («сучасні») способи підроблення документів, у тому числі доповнення реквізитів справжніх документів новими записами без попереднього видалення первинних реквізитів і доповнення реквізитів, змінених механічним способом. Традиційну класифікацію доповнено такими способами підроблення, як маскування попередніх реквізитів (записів) речовиною білого кольору на кшталт канцелярського коректора, а також знебарвлення штрихів рукописних записів шляхом застосування для їх виконання писальних приладів із чорнилом, що зникає, та внесення змін у вигляді аплікації. Сформовано рекомендації щодо встановлення факту виготовлення документа з використанням прийомів монтажу під час вирішення діагностичних завдань судової технічної експертизи документів. Наголошено на необхідності розроблення єдиного понятійного апарату, започаткування єдиної систематизованої, найімовірніше комплексної методики дослідження таких документів.

Ключові слова: криміналістичне дослідження документів; експертна практика; внесення змін до первинного змісту документа; теоретичні та науково-методичні аспекти; судова технічна експертиза документів.

Раскрыты традиционные и другие («современные») способы подделки документов, в том числе дополнение реквизитов настоящих документов новыми записями без предварительного удаления первичных реквизитов и дополнение реквизитов, измененных механическим способом. Традиционная классификация дополнена такими способами подделки, как маскировка предыдущих реквизитов (записей) веществом белого цвета типа канцелярского корректора, а также обесцвечивание штрихов рукописных записей путем применения для их выполнения пишущих приборов с исчезающими чернилами и внесения изменений в виде аппликации. Сформированы рекомендации по установлению факта изготовления документа с использованием приемов монтажа при решении диагностических задач судебной технической экспертизы документов. Отмечена необходимость разработки единого понятийного аппарата, внедрения единой систематизированной, вероятнее всего комплексной методики исследования таких документов.

Ключевые слова: криминалистическое исследование документов; экспертная практика; внесение изменений в первоначальное содержание документа; теоретические и научно-методические аспекты; судебно-техническая экспертиза документов.

The article reveals the traditional and other ("modern") methods of document forgery, in particular, the addition of requisites of authentic documents with new records without preliminary removal of primary details, as well as requisites, changed mechanically. The traditional classification is supplemented with the following methods of forgery, such as masking the previous requisites (records) with a white substance like a stationery corrector and discoloration of handwritten notes strokes by using writing devices with disappearing ink to make them, and making changes in the form of applications. The recommendations for determining the fact of making a document using the methods of editing in solving diagnostic tasks of forensic technical document examination are formed. It was emphasized on the necessity of developing a single conceptual apparatus, the launch of a single systematic, and even a comprehensive methodology for the study of such documents.

Key words: forensic examination of documents; expert practice; changes of the primary context of the document; aspects of theoretical and scientific methods; forensic technical document examination.

Сучасний стан криміногенної ситуації в Україні характеризується нестабільністю і розвитком негативних тенденцій щодо зростання кількості злочинів, вчинюваних із використанням підроблених документів, а також справжніх документів із підробленими окремими реквізитами.

Найефективнішим напрямом отримання слідчим органом достовірної інформації про змінення первинного змісту документа є призначення судової технічної експертизи документів, а в деяких випадках – комплексної експертизи, коли крім експертів-криміналістів до проведення експертизи можуть залучати експертів, які володіють спеціальними методами фізичного, фізико-хімічного та хімічного аналізів матеріалів документів. Не обійтися також і без експертів з комп'ютерно-технічного напрямку.

Обсяг досліджень, які проводять експерти, залежить від характеру змін, внесених до первинного змісту справжнього документа, властивостей барвника штрихів первинного змісту, барвника штрихів нових записів, способу та умов їх виконання, а також безпосередньо від рівня спеціальної підготовки виконавців змін.

На вибір злочинцем способу підробки істотно впливає вид документа, його форма, зміст і властивості матеріалу документа.

Вагомий внесок у розвиток досліджень документів зі зміненим первинним змістом зробили Р. С. Белкін, В. В. Бірюков, О. В. Воробей, Б. Р. Кирічинський, М. П. Макаренко, С. М. Потапов, Д. Д. Хміров та багато інших науковців. Проте, незважаючи на різноманітність наукових публікацій, які мають безсумнівну значущість, окреслена проблематика залишається надзвичайно актуальною та багатоаспектною, а отже цей напрям дослідження потребує постійного розвитку як у теоретичній, так і в практичній площині.

З огляду на зазначене метою статті є комплексний аналіз сутності криміналістичного дослідження документів зі зміненим первинним змістом та його особливостей.

Класифікуючи способи матеріального підроблення документів за його обсягом, вирізняють повне (бланк документа виготовляють за зразком справжнього, заповнюючи його персоналізованими даними – реквізитами) та часткове (зазвичай вносять потрібні зміни до деяких реквізитів справжнього документа) підроблення.

Як свідчить експертна практика, повне підроблення документів найчастіше застосовують, виготовляючи грошові знаки (як національної, так і іноземної валюти), а також такі документи, як свідоцтво про реєстрацію транспортного засобу, посвід-

чення водія, тимчасові дозволи на право керування транспортним засобом тощо.

Частково підробляють документи, що посвідчують особу чи підтверджують її статус, зокрема паспорти громадянина України, пенсійні посвідчення, учнівські квитки та інші пільгові посвідчення, а також медичні книжки, листки непрацездатності, юридичні договори, нотаріальні, фінансові та бухгалтерські документи.

Виокремлюють два види часткового підроблення:

доповнення деяких реквізитів документа новими записами без попереднього видалення первинних реквізитів (дописування, дорисовування, додрукування);

видалення первинного змісту реквізитів документа або його складових механічним впливом (підчищенням) чи знебарвленням (травленням, змиванням).

Ще в 1912 р. у праці «Уголовная тактика», яку цитують науковці [1, с. 160–161], А. Вейнгарт зазначав, що там, де є місце в документі, можна приписати все, що заманеться: над чи під текстом, поруч із ним, рідше – між рядками, адже це швидше впаде в око.

Дописування – зміна первинного змісту документа шляхом внесення на вільні ділянки нових літер, цифр, слів чи їх поєднання, що обов'язково змінюють зміст документа. Його характеризують такі ознаки:

різні відтінки барвника в штрихах та різна інтенсивність забарвлення;

різна мікроструктура штрихів у словах;

різні інтервали між літерами, словами, рядками;

скривлення ліній рядків, наявність скорочень у тексті, невиправдане стиснення літер і виступ окремих літер за краї документа;

відмінності в загальних та окремих ознаках почерку (зменшений розмір та розгін почерку в окремих частинах тексту, різний нахил штрихів однойменних знаків);

порушення логічної структури у змісті документа;

різні люмінесцентні властивості штрихів у словах і знаках.

Різновидом дописування є дорисовування, коли первинний зміст документа змінюють додаванням окремих штрихів до наявної літери або цифри (наприклад, додавши до одиниці гачок, можна отримати цифру чотири (рис. 1 і 2) [Там само, с. 161; 2, с. 310]. Дорисовуванню також властиві ознаки дописування, а також здвоєність і потовщення штрихів, наявність зайвих елементів, що не належать до штрихів записів, які читаються.

Дописування, виконане з використанням знакодрукуювального пристрою (наприклад принтера) чи іншого друкувального обладнання, називають додрукуванням. Йому також притаманні ознаки дописування. Часто отримують різний розмір і конфігурацію шрифтів однойменних друкованих знаків, порушення лінії рядків, їх паралельності, розміщення знаків за вертикаллю (рис. 3).

Дописування (дорисовування) часто маскують обведенням штрихів, знаків і цілих слів, що поруч із ними. Але обведення штрихів рукописних записів може вважатись і як окремий, самостійний вид внесення змін до первинного змісту документа. А отже обведення має таку саму характерну ознаку, як і дорисовування: наявність подвоєних і потовщених штрихів. Наявна однакова конфігурація елементів штрихів рукописних записів. Різний колір барвника та різна його люмінесценція мають місце лише за умови використання кількох писальних приладів.

З огляду на те, що останнім часом експерти у своїй професійній діяльності виявляють також інші («сучасні») способи внесення змін до первинного змісту справ-

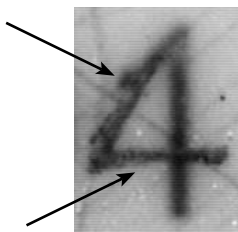

Рис. 1. Змінення цифри «1» дорисовуванням лівого бокового та горизонтального елементів цифри «4» (стрілками позначено дорисовані елементи)

Рис. 2. Змінення цифри «2» дорисовуванням нижнього елемента цифри «3» (стрілкою позначено дорисований елемент)

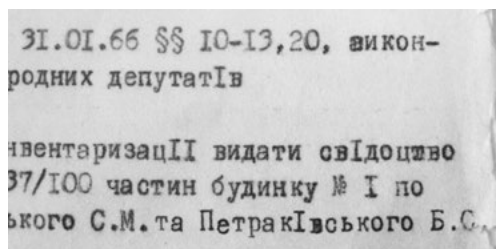

Рис. 3. Зображення машинописного тексту з додрукованими словами «та Петраківського Б. С.»

жніх документів, пропонуємо доповнити традиційну класифікацію такими способами підроблення:

маскування попередніх реквізитів (записів) речовиною білого кольору на кшталт канцелярського коректора;

знебарвлення штрихів рукописних записів шляхом застосування для їх виконання писальних приладів із чорнилом, що зникає, та внесення змін у вигляді аплікації.

Використовувати речовини білого кольору на кшталт канцелярського корек-

тора під час оформлення юридичних чи бухгалтерських документів і персоналізації бланків документів суворої звітності не дозволяється, але, засвідчує практика, таке трапляється. Ці документи можуть бути об'єктами дослідження в межах судової технічної експертизи документів. У такому разі внесення змін до первинного змісту документа маскуванням (замазуванням) попередніх даних речовиною білого кольору на кшталт канцелярського коректора можна побачити навіть неозброєним оком – ділянка з речовиною одразу привертає увагу (рис. 4).

Рис. 4. Зображення ділянки з речовиною білого кольору

Ручку з чорнилом, що зникає, застосовують для складання розписок, заповітів і навіть підписів у важливих документах. Таке чорнило знебарвлюється упродовж 30–180 хв залежно від вологості повітря, проте з поверхні паперу у штрихах рукописних записів повністю не зникають. Тому під час експертного дослідження експерти-криміналісти змо-

жуть встановити навіть первинний зміст документа. Для підроблення характерні такі ознаки, як наявність вдавнених штрихів від писального приладу на поверхні аркуша паперу (іноді із залишками барвника) (рис. 5 і 6).

Аплікацію як один зі способів внесення змін до первинного змісту документа без попереднього видалення первинних даних найчастіше застосовують для збільшення номіналу в грошових знаках. З цією метою використовують

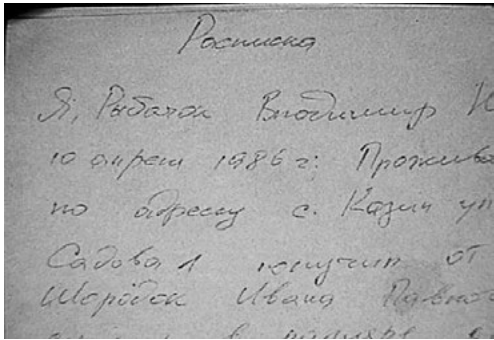

Рис. 5. Виявлене зображення рукописних записів в ультрафіолетовому випромінюванні

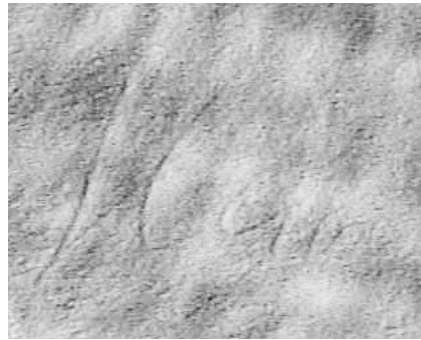

Рис. 6. Збільшене зображення вдавнених штрихів рукописних записів

справжні банкноти і фрагменти аркуша з роздрукованим на знакодрукуювальному пристрої зображенням збільшеного номіналу (рис. 7). Для аплікації характерні такі ознаки:

- збільшення товщини паперу в місці розміщення друкованого чи цифрового реквізиту номіналу банкноти;

- різна люмінесценція паперу в ультрафіолетових променях;

- виступання зображення друкованого чи цифрового реквізиту номіналу над поверхнею паперу;

- розбіжність елементів фонового зображення в місцях розміщення друкованого чи цифрового реквізиту номіналу банкноти;

- різний відтінок кольору паперу в місцях розміщення друкованого чи цифрового реквізиту номіналу банкноти;

- невідповідність способу друку на фрагментах паперу з друкованим і цифровим реквізитом номіналу та на папері банкноти.

Майже всі способи часткового підроблення справжніх документів тісно переплітаються між собою, тому згадувані вище дописування, додруковування або дорисовування можуть супроводжуватися підчищенням, травленням, змиванням.

Підчищення – механічне видалення окремих штрихів тексту або знаків із метою змінення їх первинного змісту, що є «підготовчим етапом» для внесення нових записів. Факт його застосування встановлюють на підставі аналізу сукупності ознак, пов'язаних із механічним впливом на папір, а також наявністю залишків штрихів попереднього тексту.

Основними ознаками підчищення є:

- обов'язкове порушення структури верхнього шару паперу, у зв'язку з чим його товщина зменшується (стоншується), а світлопроникнення збільшується;

- пошкодження лінії розлінування, захисної сітки та інших друкованих елементів бланка;

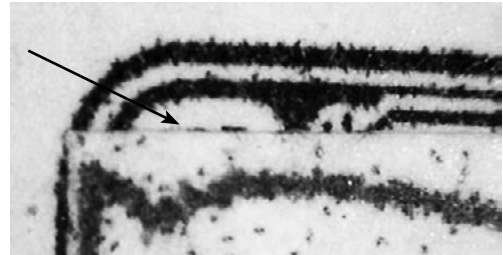

Рис. 7. Розміщення на банкноті фрагмента аркуша паперу зі зміненим цифровим номіналом (стрілкою позначений наклеєний аркуш)

порушення глянцу та скуповдження волокон;
наявність залишків барвника видаленого тексту та рельєфні сліди тиску писального приладу.

Травлення – знебарвлення та руйнування барвника штрихів тексту під дією хімічних реактивів.

Хімічні препарати, застосовані для підроблення документів, можна умовно поділити на три групи: витравні речовини; розчинники; речовини комбінованої дії. Умовність поділу полягає в тому, що той самий препарат стосовно певних матеріалів письма діє як розчинник, а щодо інших – як витравна речовина, а тому препарат відносять до тієї або іншої групи залежно від властивостей, які він найчастіше виявляє в процесі впливу на матеріал документа. До витравних речовин належать кислоти (сірчана, соляна, лимонна тощо), луги (їдкий натр, їдкий калій), солі (марганцевокислий калій, гіпохлорит натрію тощо), перекис водню тощо [3, с. 177].

Витравлюють весь документ або його частину, іноді травлення проводять по штрихах. Під час травлення барвник у штрихах не видаляють з документа, він руйнується і стає невидимий. Швидкість і повнота знебарвлення матеріалів штрихів залежить від їх природи та кількості барвника, давності виконання штрихів, складу паперу та його проклейки.

Змивання – розчинення та подальше вимивання барвника штрихів тексту органічними розчинниками: водою, спиртом, ацетоном, диметилформамідом тощо [4, с. 16].

Речовини комбінованої дії – мийні засоби (мило, шампуні, пральні порошки) і більшість засобів для виведення чорнильних плям. Усі вони багатоконпонентні, містять у своєму складі поверхнево-активні речовини, вибілювачі, розчинники, тому знебарвлення штрихів досягається як травленням, так і змиванням.

У зв'язку з різним впливом препаратів на матеріал документа (папір, пластик) виникає питання щодо можливості встановлення за виявленими в процесі дослідження документа ознаками, використовуючи традиційні техніко-криміналістичні методи, способу його змінення (травлення, змивання розчинами чи речовинами комбінованої дії).

Як свідчить аналіз експертної практики, більшість ознак, які виявляють під час техніко-криміналістичного дослідження документів, змінених за допомогою хімічних препаратів, однакові незалежно від їх групової належності. Такими ознаками є (рис. 8 і 9):

порушення проклейки паперу (з'являється пожелобленість, шорсткість, втрата глянцу);

зміна кольору паперу, пластику, захисної сітки;

розпливання барвника в штрихах нових записів;

залишки попередніх штрихів;

різна інтенсивність люмінесценції ділянок паперу та пластику в ультрафіолетових променях;

наявність офарбованого канта на межі зони дії хімічного препарату;

проникнення барвника штрихів тексту на зворотний бік паперу;

зниження еластичності паперу або пластику в зоні дії препарату.

З огляду на зазначене об'єктивний висновок у категоричній формі про факт внесення змін до первинного змісту документа травленням або змиванням без

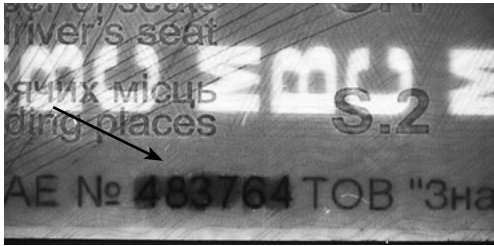

Рис. 8. Різна інтенсивність люмінесценції ділянок пластику

Рис. 9. Пошкодження захисної сітки бланка документа

використання хімічних і фізичних методів аналізу практично неможливий. Тому доцільно об'єднати ці методи внесення змін до первинного змісту документа, оскільки ознаки, які характеризують змивання, збігаються з ознаками травлення, за винятком того, що після змивання не спостерігають збільшеної ламкості паперу.

Попри активний розвиток техніки «якісне» повне підроблення бланків суворої звітності трапляється рідко, адже відтворити точність малюнка, мікротексту, форми та особливостей друкованих знаків друкарського шрифту, кольорову гаму барвника, якість паперу бланка, матеріал обкладинки в кустарних умовах доволі складно. Тому втрачені паспорти і посвідчення є «приємним подарунком» для злочинців. У таких випадках до окремих реквізитів справжнього документа вносять зміни. Зазвичай у документах, які посвідчують особу чи підтверджують її статус (паспорт громадянина України, пенсійне посвідчення, посвідчення учасника бойових дій тощо) змінюють фотокартки (переклеюють повністю або частково) або окремі аркуші.

Для ускладнення заміни фотокартки на її частину та відповідно на прилеглу ділянку бланка наносять звичайні мастичні відбитки печаток (штампів) або рельєфні відбитки за допомогою тиснення рельєфним, найчастіше металевим кліше (конгревна печатка).

Ще одним способом забезпечення захисних властивостей фотокарток у документах, які посвідчують особу, є розміщення наскрізних отворів на папері, виконаних спеціальними печатками, що діють за принципом компостера [1, с. 166]. Трапляються документи, в яких сторінки, де розміщені фотокартки, покривають ламінованою плівкою, що надає документу додаткових захисних властивостей.

Зазвичай фотокартку в документах змінюють цілком або залишають на документі частину старої з відбитком печатки, до якої приклеюють нову фотокартку зі зрізаним кутом, а також переклеюють емульсійний шар фотокартки. У разі повної заміни фотокартки на місце видаленої наклеюють нову, яку беруть з іншого документа або яку раніше не використовували [Там само, с. 166]. Для цього випадку характерні такі ознаки:

перекривання фотокарткою частини відбитка печатки чи штрихів рукописних записів;

наявність по краях аркуша, на якому розміщено фотокартку, фрагментів попередньої (первинної) ламінованої плівки;

нещільне прилягання ламінованої плівки до сторінки з фотокарткою (наявні повітряні бульбашки між плівкою і сторінкою);

наявність подвійного шару ламінованої плівки (ця ознака має місце тоді, коли попередню плівку видалили не повністю, а лише її фрагмент разом із фотокарткою);
 відсутність частини відбитка конгресвної печатки або мастикової печатки (штампа);

невідповідність частин відбитка конгресвної печатки або мастикової печатки (штампа) на фотокартці та прилеглих до неї ділянках бланка за їх взаємним розміщенням, розмірами радіусів печатки, змістом тексту, розмірами та конфігурацією знаків, забарвленням штрихів тощо;

ознаки нанесення частини відбитка печатки на фотокартку дорисовуванням чи саморобним кліше;

колоті сліди від ніжки циркуля, який використовували для нанесення обідків відбитка мастикової печатки;

пошкодження верхнього шару паперу біля фотокартки в результаті неакуратного її відокремлення;

пожолобленість паперу та розпливання барвника в штрихах рукописних записів чи друкованого тексту на прилеглих до фотокартки ділянках, що свідчить про використання пару або розчинників під час відокремлення фотокартки власника документа; також на це вказує відмінність люмінесцентних властивостей паперу в ультрафіолетовому випромінюванні зволоженої ділянки від решти сторінки;

наявність фрагментів аркуша паперу між фотокарткою і бланком документа як свідчення того, що раніше досліджувана фотокартка була наклеєна на інший документ;

наявність клею під фотокарткою та біля неї.

Установлюючи факт повної заміни фотокартки, слід зважати на те, що деякі ознаки, притаманні переклеюванню фотокартки, можуть проявитися не лише в результаті її заміни. Наприклад, незначне зміщення фрагментів відбитка печатки один проти одного відбувається в результаті незбігу поверхонь та властивостей матеріалів фотокартки та бланка документа, на яких відображається як відбиток мастикової печатки (штампа), так і конгресвної.

Рис. 10. Фотокартка зі змінним емульсійним шаром (стрілкою позначено жолоблення емульсійного шару)

Іноді злочинці замінюють не фотокартку, а лише її частину. Так, в експертній практиці трапляються заміни емульсійного шару фотокартки (рис. 10). Цьому способу підроблення притаманна більшість ознак, властивих повній зміні фотокартки. Додатковою ознакою може стати наявність клею під частиною емульсії, а також її жолоблення [1, с. 167–168].

Трапляється також монтаж фотокартки – робиться надріз на фотокартці з подальшим видаленням зайвої її частини, на місце якої наклеюють відповідний фрагмент іншої фотокартки, що відповідає видаленому за розміром і формою (рис. 11).

Ще одним способом підроблення документів є наклеювання нової фотокартки на стару (рис. 12 і 13).

Цей спосіб підроблення трапляється і в документах, які ламінують захисною плівкою: не видаляючи попередньої фотокартки, поверх прозорої плівки нак-

Рис. 11. Фотокартка з умонтованою частиною відбитка печатки (стрілками позначений умонтований фрагмент фотокартки)

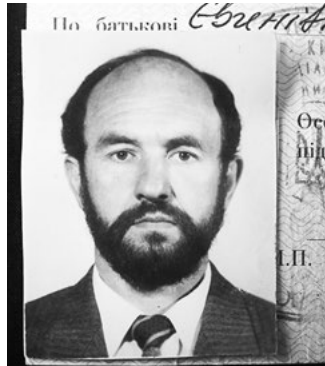

Рис. 12. Зображення місця розміщення фотокартки

Рис. 13. Зображення попередньої фотокартки, на яку було наклеєно нову

леюють нову, яку потім знову ламінують, чи використовують клейку прозору стрічку на зразок скотчу. Під час огляду такого документа одразу впадає в око збільшена товщина підкладки фотокартки, а під нею виявляють попередню фотокартку.

Виявлення ознак заміни фотокартки в документах, які посвідчують особу, безпосередньо залежить від досвіду роботи експерта, який їх досліджує, його професійних навичок, наполегливості, уміння аналізувати зміст і вигляд як документа в цілому, так і його складових.

Проте далеко не завжди правопорушники, замінюючи фотокартки в документах, залишають «видимі» сліди, які б експерт зміг виявити під час візуального, мікроскопічного чи детального дослідження з використанням сучасних дослідницьких технологій, та навіть якщо такі ознаки є, їх не можна віднести до суттєвих. Тому експерт під час повного дослідження з метою надання обґрунтованого та об'єктивного висновку після використання неруйнівних методів, застосування яких не дало змоги досягти мети дослідження, може застосувати руйнівні методи за умови отримання письмового дозволу на їх застосування від ініціатора призначення експертизи [5; 6]. За наявності такого дозволу, застосувавши руйнівні методи дослідження (наприклад відокремлення фотокартки від поверхні досліджуваного документа відпарюванням), експерт з упевненістю може відповісти на запитання, чи мало місце переклеювання фотокартки. Цей метод дослідження доцільно застосовувати, з'ясовуючи спосіб нанесення рельєфного відбитка печатки, скажімо у паспорті громадянина України, що надійшов на дослідження. Вивчаючи ознаки за допомогою візуальних і мікроскопічних методів, експерт виключає можливість імітації штрихів рельєфного відбитка печатки шляхом його малювання зі зворотного боку фотокартки за допомогою писального приладу чи тиснення гострим предметом або його нанесення за допомогою самостійно виготовленого кліше (приміром з використанням монети номіналом «одна гривня», до якої приклеєно металеву пластинку круглої форми та полімерний матеріал оранжевого кольору) (рис. 14, 15 і 16) [7, с. 62].

Ще одним способом підроблення документів, які мають дві та більше сторінок, є заміна його аркушів. У бланках-книжках найчастіше видаляють подвійний аркуш

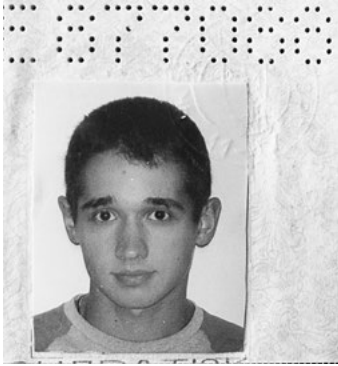

Рис. 14. Зображення фотокартки особи з паспорта громадянина України

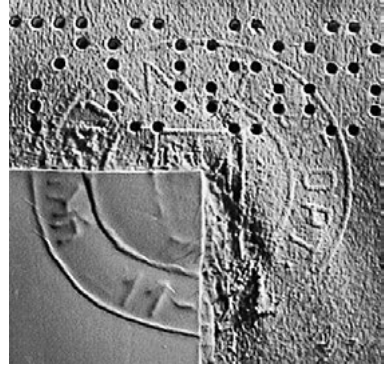

Рис. 15. Збільшене зображення рельєфного відбитка печатки

або якусь одну його частину, вмонтовуючи на це місце подібний, взятий з іншого документа, аркуш із потрібними написами та реквізитами (підпис, відбиток печатки, штампа тощо) або без них (залежно від мети підроблення) [1, с. 168]. Про заміну подвійного аркуша свідчать такі ознаки:

Рис. 16. Збільшене зображення місця розміщення фотокартки на сторінці паспорта після застосування відпарювання

замінений аркуш не скріплений з іншими аркушами;

наявність на зміненому аркуші завіх отворів від скоб або відмінність діаметрів таких отворів від отворів на інших аркушах;

невідповідність позначень серії та номера документа на різних аркушах;

невідповідність характеру малюнка і кольору захисної сітки та лінії графлення;

відмінність фізико-хімічних властивостей заміненого та інших аркушів, незбігання країв за формою.

На практиці експерт може виявити й інші «випадкові» ознаки, які дають

зможу встановити факт заміни подвійних аркушів (наприклад, ознаки, які виникли в результаті користування документом: забруднення, вицвітання кольору тощо).

Незрідка в документах змінюють окремі аркуші. До цього способу вдаються зазвичай, коли замінюють аркуші в документах, текст яких об'єднаний загальним змістом, але викладений на кількох окремих сторінках (договори, відомості, накази керівників організацій, установ, підприємств тощо). Для цього способу підроблення характерні такі самі ознаки, що й у разі заміни подвійного аркуша. Але, коли використовують знакодруквальний пристрій, можуть траплятися розбіжності за загальними ознаками, а саме: спосіб нанесення зображень; структура штрихів знаків друкованого тексту. Крім того, можуть виявлятися розбіжності за особливими ознаками, які утворюються в процесі експлуатації знакодруквального пристрою або окремих його частин і механізмів.

Сьогодні в офіційному документообігу разом з оригіналами документів широко використовують їх копії. Експертна практика засвідчує чимало випадків дослідження підроблених копій документів, виготовлених внесенням часткових змін у зміст тексту справжніх копій, а також підроблених копій з використанням оригіналів документів. А отже встановлення факту виготовлення документа з використанням прийомів монтажу під час вирішення діагностичних завдань у межах судової технічної експертизи документів є надзвичайно актуальним. Проте нині теоретична і науково-методична база таких досліджень потребує вдосконалення, оскільки бракує на-самперед єдиного понятійного апарату, єдиної систематизованої, найімовірніше комплексної методики дослідження таких документів.

За загальноновживаним значенням монтаж – добір і з'єднання окремих частин фільму, літературного або музичного твору тощо в одне художнє та змістове ціле [8]. Цим терміном послуговуються в різних галузях експертних знань: судовій технічній експертизі документів, фототехнічній експертизі, експертизі відеозвукозапису тощо, спільним у яких є дослідження інформації, зафіксованої спеціальними технічними засобами на різних технічних носіях. Зрозуміло, що зазначений термін має узгоджуватися з іншими, застосовуваними в різних видах експертиз, і водночас відображати специфіку кожного з них [9, с. 36].

Фахівці із судової технічної експертизи документів під монтажем розуміють виготовлення документа способом підбору та з'єднання частин існуючих документів один з одним або за допомогою знову створених реквізитів із метою надання їм вигляду єдиного документа [10, с. 57–58]. Тобто виготовлення в результаті монтажу підробленого, не існуючого документа із використанням як монтажних частин (одиниць) фрагментів, окремих реквізитів існуючих документів, які з'єднують один з одним та (або) зі знов виконаними реквізитами.

Виготовлення документа способом монтажу принципово відрізняється від внесення змін до первинного змісту документа, коли зберігається його матеріальна основа (сукупність реквізитів на паперовому носії) і він офіційно існує в певному інформаційному полі (назва, призначення документа тощо).

Технологія виготовлення документа способом монтажу загалом є простою й не потребує від виконавця певної спеціальної підготовки. Спочатку справжню копію документа або безпосередньо сам документ сканують на електронно-обчислювальну машину (комп'ютер), а потім, оброблюючи отримане зображення за допомогою графічного редактора, наприклад «Adobe Photoshop», змінюють зміст документа. Відредаговане зображення (файл) роздруковують на папері за допомогою знакодрукуювальних пристроїв. Отримані в такий спосіб копії вирізняються високим ступенем подібності до оригіналу.

Іноді зловмисники, щоб підробити копії, спочатку виготовляють макет майбутнього підробленого документа, при цьому komponують безпосередньо фрагмент (фрагменти) аркуша копії справжнього документа або аркуша з «відредагованим» ними ж змістом, або komponують фрагменти аркушів справжніх документів. Таке копіювання зазвичай багаторазове. Зазначений спосіб монтажу документів називають технічним.

Використовують також комп'ютерно-технічний монтаж, що являє собою процес отримання на комп'ютері електронного зразка документа через внесення зображень окремих реквізитів у пам'ять комп'ютера, їх оброблення та komponування

за допомогою засобів комп'ютерної графіки. Виготовлені в такий спосіб макети використовують як оригінал для подальшого копіювання. У результаті отримують підроблену копію документа, в якій змінено зміст первинного тексту.

Послугуються й таким способом монтажу документів, як з'єднання в єдиний документ частин однойменних документів, застосовуючи видалення (найчастіше вирізання) одних і вставлення (доклеювання) інших фрагментів. Прикладом такого монтажу може бути виготовлення банкноти, коли вирізають певні її частини та склеюють з іншими, зазвичай роздрукованими на знакодрукуювальних пристроях, або з частинами банкноти іншого номіналу. Експертна практика також засвідчує випадки монтажу справжньої банкноти, коли її розрізають, видаляють з неї незначний фрагмент і склеюють ці дві частини (з фрагментом аркуша паперу чи без нього). Створюють підроблені банкноти і з кількох вирізаних у такий спосіб фрагментів справжніх банкнот.

Злочинці реалізують «комбіновані» банкноти через пристрої самообслуговування, платіжні термінали тощо (рис. 17).

Рис. 17. Змонтована банкнота номіналом 100 доларів США (стрілками позначені зображення, що не збігаються)

Основними ознаками документа, виготовленого з частин однойменних документів, який видають за оригінал, є:

- незбіг елементів малюнка, захисної сітки;
- механічні пошкодження паперу;
- різний відтінок барвника окремих фрагментів;
- наявність клеїльної речовини;

різна інтенсивність люмінесценції окремих ділянок паперу в ультрафіолетових променях.

Монтаж електрофотографічних копій можна ідентифікувати:

- за ознаками їх неодноразового копіювання, а саме нечіткістю у відображенні елементів знаків (різна форма елементів однойменних знаків, звивистість штрихів);
- ознаками зіставлення фрагментів різних документів у вигляді тонких ліній – зрізів аркуша паперу, накладання одного фрагмента на інший;

ознаками порушення логічної послідовності у змісті друкованого тексту;

різною конфігурацією та розміром знаків фрагментів друкованого тексту документа;

різною чіткістю відображення фрагментів друкованого тексту;

відсутністю паралельності окремих рядків друкованого тексту щодо основного

тексту або його фрагментів, різною довжиною рядка друкованого тексту, відстанню від початку чи закінчення рядка до зрізу аркуша або різними міжрядковими інтервалами; наявністю сторонніх штрихів, які не належать до змісту досліджуваного документа, та різного фону навколо окремих фрагментів друкованого тексту (що може свідчити про сканування фрагментів друкованого тексту).

Крім того, трапляються ознаки використання програм оптичного розпізнавання символів (на зразок FineReader). Наприклад, літери «И» або «Ш» у процесі їх розпізнавання можуть відобразитися у вигляді знаків «11» тощо, водночас ознаки застосування монтажу в документі можуть бути відсутні.

З огляду на зазначене Координаційною радою з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України в 2012 р. [11] прийнято такі рішення стосовно дослідження копій документів (зображень документів, виконаних за допомогою технічних засобів), якщо експерт у галузі технічного дослідження документів:

не виявив ознак монтажу – у висновку експерта зазначають: «визначити монтаж документа неможливо (у зв'язку з тим, що відсутність ознак монтажу не виключає факт його (монтажу) наявності або відсутності)»;

не виявив ознак внесення змін до первинного змісту документів, копії яких надані на дослідження, – у висновку експерта зазначають: «визначити зміни первинного змісту документів неможливо (у зв'язку з тим, що відсутність ознак внесення змін не виключає факт їх (внесення змін) наявності або відсутності), при цьому питання щодо автентичності відбитків печаток, інших реквізитів (за винятком рукописних записів (підписів), зображення яких є в наданій для дослідження копії документа, не вирішується»;

дійшов висновку про відсутність змін у первинному змісті документів, копії яких надані на дослідження, – формулюється висновок: «виключно у вірогідній формі з відповідним обґрунтуванням, зокрема фактом відсутності оригіналу документа»;

установив факт монтажу в наданій на дослідження копії документа – почеркознавче дослідження не проводять, а технічне дослідження цієї копії здійснюють згідно з відповідними методиками.

Крім того, висновок про неможливість вирішення питання стосовно виготовлення досліджуваного документа шляхом монтажу також може бути обґрунтований технічними можливостями сучасної комп'ютерної техніки та високою кваліфікацією її користувача.

Висновки. Використання новітніх технологій у криміногенних діяннях, у тому числі пов'язаних із підробкою документів, ставить перед експертними підрозділами низку важливих завдань щодо оперативного та адекватного забезпечення розслідування таких правопорушень, а також технічного та науково-методичного озброєння. Стосовно судової технічної експертизи документів головними із цих завдань є належне апаратно-технічне забезпечення, удосконалення наявних і створення нових експертних методик, підготовка висококваліфікованих спеціалістів.

References

1. Kryminalistychnе dokumentoznavstvo: prakt. posib. / Biriukov V. V., Kovalenko V. V., Biriukova T. P., Kovalov K. M.; za zah. red. V. V. Biriukova. Kyiv: PALWODA A. V., 2007. 332 s.
2. Kriminalistika: ucheb. dlya vuzov / Averyanova T. V., Belkin R. S., Koruhov Yu. G., Rossinskaya E. R.; pod red. R. S. Belkina. M.: NORMA: INFRA-M, 2001. 990 s.

3. Vorobei O. V. Tekhniko-kryminalistychnе doslidzhennia dokumentiv: navch.-metod. posib. / Vorobei O. V., Melnykov I. M., Voloshyn O. H. Kyiv: Tsentr navch. l-ry, 2008. 304 s.
4. Vorobei O. V. Slovnyk terminiv tekhniko-kryminalistychnoho doslidzhennia dokumentiv / O. V. Vorobei. Kyiv: Natsionalna akad. vnutr. sprav Ukrainy, 2005. 40 s.
5. Pro sudovu ekspertyzu: zakon vid 25.02.1994 № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (data zvernennia: 07.08.2018).
6. Pro zatverdzhennia Instruktzii z orhanizatsii provedennia ta oformlennia ekspertnykh provadzen u pidrozdilakh Ekspertnoi sluzhby Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy: nakaz MVS vid 17.07.2017 № 591. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1024-17> (data zvernennia: 07.08.2018).
7. Patyk L. L. Tekhniko-kryminalistychnе doslidzhennia pidroblenoho pasporta hromadianyna Ukrainy: navch. posib. / L. L. Patyk. Kyiv: Tsentr navch. l-ry, 2013. 142 s.
8. Akademichniy tлумachnyi slovnyk ukrainskoi movy: v 11 t. T. 4. S. 798. URL: <http://sum.in.ua/s/montazh> (data zvernennia: 07.08.2018).
9. Rozrobka metodyky doslidzhen tsyfrovyykh zobrazhen ta zasobiv yikh vyhotovlennia: zvit pro n.-d. robotu II.4.3-2012/2 / Demianenko R. M., Zaks O. V., Popov Yu. P., Samarin D. M. Kyiv: KNDISE, 2013. 122 s.
10. Toropova M. V. Kryminalisticheskaya ekspertiza ustanovleniya otноситel'noy davnosti vypolneniya rekvizitov dokumentov: dis. ... kand. yurid. nauk: 12.00.12 / Toropova Marina Vladimirovna. M., 2014. 202 s.
11. Rishennia Koordynatsiinoi rady z problem sudovoi ekspertyzы pry Ministerstvi yustytzii Ukrainy vid 02 bereznia 2012 roku.

Список використаних джерел

1. Криміналістичне документознавство: практ. посіб. / Бірюков В. В., Коваленко В. В., Бірюкова Т. П., Ковальов К. М.; за заг. ред. В. В. Бірюкова. Київ: ПАЛІВОДА А. В., 2007. 332 с.
2. Криміналістика: учеб. для вузов / Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р.; под ред. Р. С. Белкина. М.: НОРМА: ИНФРА-М, 2001. 990 с.
3. Воробей О. В. Техніко-криміналістичне дослідження документів: навч.-метод. посіб. / Воробей О. В., Мельников І. М., Волошин О. Г. Київ: Центр навч. л-ри, 2008. 304 с.
4. Воробей О. В. Словник термінів техніко-криміналістичного дослідження документів / О. В. Воробей. Київ: Національна академія внутр. справ України, 2005. 40 с.
5. Про судову експертизу: закон від 25.02.1994 № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (дата звернення: 07.08.2018).
6. Про затвердження Інструкції з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України: наказ МВС від 17.07.2017 № 591. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1024-17> (дата звернення: 07.08.2018).
7. Патик Л. Л. Техніко-криміналістичне дослідження підробленого паспорту громадянина України: навч. посіб. / Л. Л. Патик. Київ: Центр навч. л-ри, 2013. 142 с.
8. Академічний тлумачний словник української мови: в 11 т. Т. 4. С. 798. URL: <http://sum.in.ua/s/montazh> (дата звернення: 07.08.2018).
9. Розробка методики досліджень цифрових зображень та засобів їх виготовлення: звіт про н.-д. роботу II.4.3-2012/2 / Дем'яненко Р. М., Закс О. В., Попов Ю. П., Самарін Д. М. Київ: КНДІСЕ, 2013. 122 с.
10. Торопова М. В. Криминалистическая экспертиза установления относительной давности выполнения реквизитов документов: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12 / Торопова Марина Владимировна. М., 2014. 202 с.
11. Рішення Координаційної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України від 02 березня 2012 року.